

Јелица ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ*

ЈЕЗИЧКА НОРМА И ГОВОРНА ПРАКСА У ЕМИСИЈАМА ТЕЛЕВИЗИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Један од најпогоднијих и најпоузданијих језичких корпуса за проучавање стабилности језичког система и промена до којих у њему долази, јесте говор медија. Он нам показује не само да ли промена има и колико их је, већ нам даје поуздан материјал за процену карактера тих промена, за праћење развојних тенденција као и могућих последица. У овом смислу су посебно важни медији који се служе живом речју и непосредно одражавају све актуелне језичке токове, и оне привремене, који се после неког времена угасе и нестану, и оне трајне, који остављају дубоки траг и утичу на језички систем. Посебно место припада говору на телевизији, чији ауторитет и утицај на најшире друштвене слојеве надмашује све остале медије. Неки сегменти језичког система, као што је прозодијски, једино се и могу пратити у живом говору, па је овде избор телевизијских емисија као базе језичког корпуса врло природан.

У доброј мери телевизија формира и ставове друштва о књижевнојезичкој норми. Она то чини на два начина: експлицитним садржајем својих емисија које се овом проблематиком баве, а уз то, и у још већој мери, живим примером говора који се у укупном програму негује или фаворизује. Првим начином она то може чинити успешно и ауторитативно, али је број оваквих емисија по правилу мали, а како су окренуте углавном школској популацији, не привлаче пажњу најактивнијег, одраслог дела становништва. Њихов утицај је зато у многим срединама готово занемарљив. Други начин је невидљив али врло утицајан. То је пример живог говора са екрана и он намеће одређени језички образац, који се у датој средини и у датим условима сматра пожељним или по-

* Ванредни професор на Филолошком факултету, Универзитет у Београду.

ребним, а који због тога гледалац прима са поверењем и труди се да га и сам усвоји. За сам језички образац није унапред извесно какав му је извор и каква перспектива. Понекад он настане, у условима опште небриге за развој језика и говорне културе, као хаотична група помешаних језичких средстава и начина њихове употребе, а понекад, сасвим супротно, тамо где се достигнути ниво језичког развоја цени и подржава, он има и стабилан и изграђен лик, способан за адекватну комуникацију и отворен за развој и иновације. Овај последњи случај показује присуство јасне језичке политике, с тим што само постојање језичке политике није унапред гаранција да ће развој ићи правим путем. Реч је о томе да се језик може плански подржавати у природном развоју његовом, а може се, такође плански, ометати и скретати са тог пута, како би се кроз језичку политику остварила и оснажила нека идеја, рецимо политичка, психолошка, естетска и сл.

Језичке прилике у медијима у великој мери зависе од уређивачке политике у њима, од кадровске ситуације, али и од традиције и угледа конкретних медијских кућа. Једнако значајан чинилац је и постојећи ниво свести код говорника о важности књижевнोजезичке норме и потреби њеног неговања. Телевизијски програми, окренути су најширој публици, различитој по годинама, укусима, образовању, културним потребама, политичким уверењима и, у складу с тим, у њима се бира онај језички израз који ће већину гледалаца задовољити и који ће као такав бити прихваћен. Често се у ову сврху прећутно успостављају и промовишу као најважнији, стандарди психолошког карактера, као спонтаност, непосредност, допадљивост, максимална приближеност свакодневнјој комуникацији и овоме се подређује говорна активност у емисијама, што у многим случајевима, уместо квалитета и добре разумљивости, доводи до осиромашења језика и снижавања нивоа говорне културе. Посебну улогу у овом непридржавању принципа књижевнोजезичке норме има увођење колоквијаних и дијалекатских форми уместо стандардних.

Природно је, с друге стране, да језик на телевизији, осим тежње да задовољи нормативне захтеве, мора пратити актуелну ситуацију и уводити у некој мери и иновације које се појављују, па се у њему, као на својеврсном експерименталном подијуму сусрећу и стандардни језички израз, као основни, али и елементи различитих иновационих непревренелих процеса, помодних тенденција и сл. Говорни језик на телевизији тако, прати развој језика и одражава промене у њему, и језичке и ванјезичке, настоји да остане информативан и ауторитативан, а у исто време савремен, разумљив и модеран. У пракси се, међутим, појављују многи

додатни елементи који на њега утичу, па он најчешће није онакав какав би требало да буде. То важи у пуној мери и за прозодијски план језичког израза. Њега ћемо овде посматрати, на материјалу актуелног програма Телевизије Црне Горе, који се из Подгорице емитује, а за свет сателитски преноси.

Већ први утисци о говорном делу ових емисија указују на неколико изразитих особености прозодијског обликовања говора, као и на преплитање више говорних модела. Даљом анализом се ови утисци потврђују. Прво што ствара врло позитиван утисак јесте мирна интонација информативних емисија и добро одмерен темпо говора. Ово оставља времена и говорнику и слушаоцу, првом да лепо артикулише, а другом да добро перципира поруку. Овакав темпо једино не карактерише кратке емисије *Вијестī*, које су специјално конципиране тако да трају врло кратко и у та неколика минута спикер саопштава информације у изузетно великом темпу, једва успевајући да их прочита. Он зато изоставља паузе и међу деловима реченице и међу реченицама и своди реченичну интонацију на готово равну мелодијску линију. Једино што му преостаје као средство сегментације јесте интензитет и он се доиста чује као пулсирање на одређеним тачкама реченичне линије. Треба додати да конкретни спикер, који ове кратке и брзе вести најчешће чита, има веома прецизну артикулацију и веома добру дијалекатску базу, тако да неодговарајући темпо на који је принуђен мање смета него што би то био случај код просечног говорника. Када се погледа контекст у који се оваква емисија вести умеће, а то су често доста развучене емисије, далеке од важних садржаја и актуелних збивања, стиче се утисак да је онај превелики темпо био непотребан и да је био сам себи циљ. У многим срединама медијске куће радо прибегавају оваквом маниру читања текста, стварајући претераним темпом код слушалаца утисак о динамичном програму, богатом садржају и великој заузетости.

Међу особинама које у целини одређују говор, у нашем случају говор медија, издваја се степен рељефности исказа, а он је опет у директној корелацији са разумљивошћу и лаком обрадом перципираног говорног материјала. Одмах можемо рећи да је постигнути степен рељефности у емисијама Телевизије Црне Горе изузетно висок и да се ово односи и на информативни програм и на већину других програмских садржаја. Шта је у основи ове изразите рељефности? Иако она укључује неколико компоненти, њу више од свега одређује говорни ритам, а он се занима на смењивању сегмената различитог трајања и на понављању образаца типичних за конкретни језик. Основу ритмичности ових сегме-

ната стварају у српском језику карактеристична контрастирања дугих и кратких слогова, како акцентованих, тако и неакцентованих. Чим се у говору поремети међуоднос њихових квантитета, степен рељефности нагло пада, а с њом и разумљивост говореног текста. Црногорски говори стоје на самом врху по очуваности квантитетских релација и зато је, у случају када је и све друго складно, она изразито висока. То је случај и са северним и са јужним говорима, са онима који су четвороакценатски и са онима који су двоакценатски (не улазимо овде у детаљну и прецизну дијалекатску поделу црногорских народних говора и прелазне типове који ту постоје).

Како у основицу књижевног језика улази само четвороакценатски тип, део народних говора који није такав, остаје у сфери дијалекатског и не може претендовати на исту заступљеност и исти значај у медијима. Очекивана присутност ових дијалеката у медијима везује се, углавном, за различите усмене анкете у којима тзв. спонтани говорници износе своје ставове или саопштавају о својим делатностима, при чему се обично подразумева да је реч о сеоској средини, старијим генерацијама и мање образованим људима који нису овладели књижевним језиком кроз школовање и професионалну делатност. У пракси, ствари не стоје сасвим тако. Бројни говорници из оваквих дијалекатских подручја, па и они из најстаријих генерација, веома су образовани, а међу њима није мали број угледних јавних личности и стручњака различитих профила. Они свакако нису прошли период свог школовања остајући на локалном дијалекту, већ су, како је у њихово време било уобичајено, у школи морали говорити књижевним језиком, док су код куће обично задржавали дијалекат и на овај начин развијали специфичну „билингвалност”. Она сигурно није смањивала, већ је напротив, повећавала њихову језичку компетенцију и развијала језичко осећање. Јавна реч и јавни наступ су ову популацију, без обзира на године и професију, обавезивали на употребу књижевног језика и поштовање његове норме. Медији су, у складу с тим, били оријентисани на књижевни језик.

У наше време, ситуација се променила. Нове друштвене прилике почеле су, још деведесетих година, да истичу локално на рачун општег, специфично на рачун неутралног, у језику – дијалекатско на рачун нормативног. Оно што је заједничко, постаје у свести многих људи неодређено, опште, свачије, а оно што је локално и специфично, чини им се одређеним, блиским, својим. И кад није експлицитно формулисано, овакво гледање на језик промовише дијалекат као равноправан, и ставља га у исту раван са књижевним језиком. Ово као да наговештава могућност да се и

функције и значај стандардног и супстандардног могу заменити. Њихову неједнаку развијеност и неједнаку оспособљеност за све сфере употребе језика, овакви ставови не узимају у обзир. Политичка сцена промовише све што је локално и психолошки погодно за потврђивање идентитета и издвојености, па тако утиче на слабљење свести о значају књижевнојезичке норме и о наддијалекатском карактеру књижевног језика. Овакво становиште, иако никада није било општеприхваћено, извршило је снажан утицај на многе људе, од којих је један део био везан за медијску делатност и језичку активност у оквиру ње.

Већ при површном слушању подгоричких телевизијских емисија, уочава се промењени однос према ортоепској норми код многих професионалних говорника. Неки од њих се колебају између жеље да се придруже афирмацији локалног акцента и, супротно, језичког понашања на које их обавезује статус професионалног говорника, а неки су сасвим мирно унели много акценатских особина завичајних говора. Неки говоре у складу са нормом, али само део њих због свести о њеној важности, док је код великог броја њих пресудно (случајно) поклапање локалног говора и основице књижевног језика. Код ове последње групе је уочљиво понеко, локално одступање од норме али не и настојање да се оно отклони.

Највећи проценат усклађености са ортоепском нормом показују спикери, а много мањи репортери, водитељи емисија, коментатори и извештачи са терена. Говор многих јавних личности на телевизији, уметника, политичара, спортиста, карактерише књижевнојезички образац у домену морфологије и синтаксе, док је његова акценатска слика уочљиво дијалекатска. Карактеристичан је дијалекатски акценат код многих гостију емисија или анкетираних грађана, а у многим ситуацијама се види да они владају и књижевним, али свесно бирају дијалекатски.

Највише забуне уносе професионални говорници који мешају елементе различитих дијалеката, и на акценатском и на фонетском нивоу. Понекад су те комбинације сасвим неочекиване и, најчешће, недоследне. Оно што је у једној реченици дијалекатско, у другој је нормативно и обрнуто. Процент оваквих говорника није мали.

Ово не значи да нема одличних професионалних говорника. Код неких од њих је готово све узорно, понешто чак и хиперкоректно. У њиховом говору нема акценатских колебања, дијалекатских варијанти у паровима акценатских дублета, нема неизразитости тона и квантитета акцента. Ако понекад и одступе од стандардних прозодијских модела, то

се најчешће односи на нтонационо обликовање и настаје обично у покушају да се разбије монотono читање дугих реченичних низова.

Примери који следе показују типична одступања од нормe која представљају уношење јасно дијалекатских елемената у иначе коректно акцентоване целине. Тако су се у неким реченицама нашли и ови облици (ради боље уочљивости акцента о коме је реч, остале речи контекста нећемо акцентовати):

*пока̀зало се погрешно
да не заборави́мо
од тих питања́
полиці́јскѣ истраге
њихових за̀хтјева́
да прику́пљамо
попут кадрова исјече́них из филма
они су хтјели да нау́че
кроз стилове и ври́јеме*

Да је реч о уношењу обичних дијалекатских црта, најбоље показују примери грешака ван акценатске сфере, које срећемо код истих говорника:

*све више ћемо се окрећати тржишту
долазак људи на концерту
за ових два сата
ја ћу вас подсјетити округлих столова
да ли ће да успију да се пласирају*

Посебна неуједначеност се среће у рефлексима јата. Ту влада већа неуједначеност него у самим дијалектима. Постојеће стање у медијском говору је веома изненађујуће и неупућеном пре делује као невешт покушај екаваца да говоре ијекавски него као слика говора на телевизији ијекавског подручја. Не само што се убацују екавски сегменти, већ се у истим синтагмама, на блиском растојању нађу и екавски и ијекавски рефлекси јата, као у овим примерима:

*да га обавесте да ли је предузео мјере
већи део смо подијелили
у оба с мера наизмјенично*

*председника Савјета
представља светског побједника
спремали смо се двије недеље
лепота је у души, а лијеп изглед...*

Од примера бројних екавских (неоправдано употребљених) облика, наводимо само неколико:

*саветник у кухињи
имамо пример
члан светске федерације
идеали лепоте
шта он подразумева
тамо где треба да буде виђен
оне вредности су пале у сенку
суштина је негде друго*

Има и понеки ијекавски облик који је дијалекатски, као што су, рецимо: *мјéшају се у рад медија, о црвеном свијétлу, остварио је добро врјéме* и сл., али они нису чести. Пажњу више привлачи дуга двосложна замена јата, типа *дијéте, бијéло*, коју норма из теоријских разлога није прихватила, а која је раширенија од прихваћеног херцеговачког *дијèте, бијèло* на читавом ијекавском подручју српског језика. Очигледно би у овом погледу норму требало иновирати, тако да раширени облици као *дијéте* и *бијéло* буду прихваћени као акценатски дублети у односу на стандардни тип (*дијèте, бијèло*):

*центар дјечије безбиједности
прољетишало се врјéме
задатим врјéдностима
нијесте процијенили*

Силазних акцената ван првог слога највише је (ако се изузму чисти дијалекатски облици) у речима страног порекла, које се на подгоричкој телевизији најчешће изговарају потпуно спонтано, као и у разговорном језику, дакле без акценатске адаптације. Професионални говорници се, сем ретких изузетака, не труде да их ускладе са важећим ортоепским нормама. Тако је са речима које се и у другим подручјима српске језичке територије тешко уклапају у норму:

*повреда лигамената
три нокаута
специјализована
парламент*

као и са речима које су иначе у другим крајевима адаптиране а овде често имају дијалекатски акценат:

*испуњен календар
конференција за штампу
од донаторске помоћи
за моју дискусију
шампионат Европе
орган власти*

За речи као што је *скулптура* или *бардкни* увек треба погледати како су акцентоване речи које чине контекст да би се могло проценити је ли то неадаптирана реч или обичан дијалекатски облик. Многи примери се у једнакој мери срећу и са пренесеним и са непренесеним акцентом:

*каријера и каријера
декларација и декларација
увртира и увртира*

Мноштво дублетних облика тако углавном представља парове у којима је један елемент дијалекатски а један стандардни.

Када реч има јасну експресивну употребу, најчешће има неадаптиран акценат. Он и јесте једно од средстава којим се у српском језику експресивност може исказати:

*вјероватно долази
квалитетних фотографија
изузетна вина
изузетан успјех
импозантно дјелују
успјех је стопроцентан*

Веома је изражена тенденција фиксирања акцента на првом слогу, посебно у облику краткосилазног, што као извориште има пре све-

га дијалекатску ситуацију, а делимично може бити и резултат утицаја са стране, у речима које нису домаћег порекла, на пример. Тако бројне једнословне именице м. р. са дугосилазним акцентом у номинативу једнине, тип *ра̑д*, *ра̑да*, у множини добијају овај краткосилазни акценат уместо дугоузлазног *ра̑дови* м. *ра̑дови*, што иначе постоји као нормални облик код именица типа *гра̑д*, *гра̑дови* или *дру̑г*, *дру̑гови*. Тако налазимо:

*трособни станови
били су велики валови
голова није било
свега неколико бодова*

а тако је и код именица које у множини могу имати померен акценат и узлазни тон:

*винари: винари
зидари: зидари*

Понекад се новинари колебају па у суседним реченицама имају обе варијанте:

због радова на путу и обим радова

Неки од оваквих примера показују јасну дијалекатску подлогу, као што је то случај у примерима *дјѐлѡвѧ* (за овог говорника је номинатив *дјелови* уместо *дијелови*) и *градила би хѡтеле* (говорник очигледно нема модел *хѡтел*, *хѡтеља*, тако карактеристичан за српски књижевни језик). Са акцентом на првом слогу иду различити типови именица и придева, као што су:

*момака, центара, прописа
необично, наизмјенично
досадашња пракса
економска криза
политичка моћ
филозофски израз
Београд, београдски
са републиком
од хидролошких услова
из невладиних организација*

Неки од оваквих облика су изразито удаљени од стандардних образаца, па ненавиклом слушаоцу звуче као акценатска грешка:

*организатори фестивала
политичка елита*

Код глаголских облика две ствари посебно привлаче пажњу. Једна је везана за, широко распрострањену у многим говорима српског језика, тенденцију уопштавања акцента м. р. радног глаголског придева и у облицима ж. р. а у делу говора и у инфинитиву. Говори са четвороакценатским системом имаће овде краткоузлазне акценте

помогло и помоћи према помогао

а они са двоакценатским системом краткосилазне, овде већ као резултат тенденције преношења акцената на иницијални слог:

пѝмогло, ђдмогло, ѝстакла, њзабрати

Друга појава је везана за презент, регионална је и представља формално коректан модел глаголске парадигме, будући да у њему нема силазних акцената ван првог слога. Облик, међутим, има следећи недостатак: он преноси у множину акценат из облика јединине и смањује његову препознатљивост, без обзира на то што множина има и додатни, финални слог:

*да изгледају боље
покушавају да буду
окупљају се код њега
задржавају саобраћај
да паркирају пред кућом*

И облици многих других врста речи имају своје акценатске специфичности, а већина њих се своди на јак утицај дијалекта, колебање говорника у створеном мноштву дублетних форми и општи утисак нестабилности и превирања у систему. Чак и они акценатски типови, који су били врло чврсти у свом акценатском лику, поменимо карактеристичне акценте презимена: *Самарѝић, Мартѝиновић, Калѝуђеровић* у стандардној варијанти, односно *Самарѝић, Мартѝиновић, Калѝуђеровић* у дијале-

катској, сада почињу да се појављују и у трећој, некарактеристичној за црногорско подручје: *Самарџић*, *Мартиновић*, *Калуђеровић*. У једној телевизијској емисији о уметности спикерка изговара у две суседне реченице *иконописац Гаврило* и *Гаврилове фреске*.

Топоними такође подлежу акценатским променама и супстандардне акценатске парадигме стварају често под утицајем страних језика, првенствено енглеског. Тако настају *Багдад*, *Шангај*, називи држава: *Холандија*, *Израел* и многи други.

Интонација у овим емисијама, како смо на почетку рекли, има доста позитивних обележја, али се и у њој догађају неке промене, много мањег обима него у акцентуацији, и оне се углавном тичу покушаја говорника да се њом издвоје из окружења и постану приметни. У ову сврху понекад се иде на задржавање тона на вишем нивоу него што би позиција краја реченице допуштала, услед чега неки силазни акценти губе своје тонско обележје и звуче као да су узлазни:

*прије двије године
сто америчких долара
воља грађана*

Ако се овоме дода велика конфузија у реченици која настаје наизменичним акценатским облицима дијалекта и књижевног језика и њиховом паралелном употребом као у примерима

*да ћете и сами то провјерити
сугерисао дописом
од развоја библиотека
имао си два прекида
потом слиједи шампионат
шестогодишње дијете
људи нијесу у стању*

онда је јасно да се мора направити јасан избор основице књижевног језика и приступити неговању језичке културе на тој основи. Могућност да се за основу узме дијалекат, само повећава проблеме, јер су јужни, двоакценатски говори међусобно различити и не би се уклопили у један модел. Северни, четвороакценатски, већ јесу база садашњег књижевног језика, богатог и развијеног и само их треба у томе оснажити.

Препустити регионалним, дијалекатским особинама да мењају језички систем, док у исто време стандардна обележја постоје и добро функционишу у свим деловима истог језика, није разумно, осим у случају да се неко решио да прави регионалне, уске и провинцијалне ортоепске и укупне књижевнојезичке норме. Уколико је код дела становништва раније постојала бојазан да би задржавање имена српског језика и његове дијалекатске базе могло имати последица по могућност обнављања црногорске државности, сада су се те стрепње показале као неосноване. Црна Гора је држава и она има формиран књижевни језик и на њему створену вековну културу и вредну баштину и нема потребе, као неко коме тек предстоји да књижевни језик ствара, да измишља имена и нове књижевнојезичке норме. Она може да мирно и годсподствено развија свој језик, српски језик, који јој припада колико и Србији или Републици Српској и да негује у њему свој књижевнојезички израз, са свим специфичностима и природним иновацијама, као што то раде Енглези, Аустралијанци и Американци са енглеским језиком или Немци, Аустријанци и Швајцарци са немачким. То је и логично и природно, а свако вештачко издвајање именом имало би за последицу и вештачко и трајно измишљање особености и посебности, јер они који би томе приступили из потпуно ванјезичких разлога, морали би непрекидно доказивати и оправдавати свој поступак. Избор праве опције значи наставак на сигурној и изграђеној основи, избор другог води у апсурд и рушење већ развијеног, у повећавање језичког хаоса, чије контуре се кроз језик медија већ назире и показују у ком правцу би небрига, неодређеност и збуњеност могле одвести говор и језик на овим просторима.

ЛИТЕРАТУРА

Актуелна питања наше језичке културе, Зборник радова са саветовања о језику, Београд 1982

Ђорђевић, Б., *Елементи српскохрватске дикције*, Београд 1975

Зарва, М. В., *Некоторые особенности языка радио как вида массовой коммуникации*, Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. Москва 1980.

Ivić, P., *Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog jezika*, Symbolae lingvisticae in honorem Georgii Kurylovicz, 1965, 135-144

Јокановић-Михајлов, Ј., *Типови и функције прозодијских карактеристика спикерског говора*, III лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, Црногорска академија наука и умјетности, Научни скупови књ. 42, Одјелјење умјетности књ. 14, Подгорица 1997, с. 159-165

Јокановић-Михајлов, Ј., *Интонационе карактеристике читаног текста, Зборник радова у част проф. Живојина Станојчића, Српски језик 1-2, Београд 1996, с. 132-143*

Јокановић-Михајлов, Ј., *Прозодијски аспект културе говора у телевизијским емисијама научног и образовног програма, Зборник Језик и култура говора у образовању, Институт за педагошка истраживања и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1998, с. 143-147*

Јокановић-Михајлов, Ј., *Актуелна прозодијска слика информативних телевизијских емисија, VI лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, Црногорска академија наука и умјетности, Научни скупови књ. 75, Одјељење умјетности књ.23, Подгорица 2005, с. 281-292*

Јокановић-Михајлов, Ј., *Акцент и интонација говора на радију и телевизији, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд 2006. с. 279*

Николић, Б., *Основне дијалекатске акценатске појаве у млађим новоштокавским говорима, ЈФ XXVIII, св. 1-2, 1969, 189-207*

Николић, Б., *Дијалекатска основа Вукове акценатуације, ЈФ XXX, св. 1-2, 1973, 469-473*

Јелена ЈОКАНОВИЧ-МИХАЈЛОВ

ЛИТЕРАТУРНАЯ НОРМА И РЕЧЕВАЯ ПРАКТИКА В ПЕРЕДАЧАХ ТЕЛЕВИДЕНИЯ ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

В работе анализируются соответствие языка черногорского телевидения литературной норме, прежде всего в просодической сфере. Приводятся и объясняются конкретные примеры различных отступлений от нормы и указывается на положительные и отрицательные тенденции в просодическом оформлении речи. Особое внимание уделяется вопросу отношения телевизионной речи к диалектной основе, что в черногорских условиях может оказаться решающим при формировании языковой политики и во влиянии общества на развитие языка в целом.

